

IRSIY JARAYON FE'LLARI HAQIDA

Munojot Jo‘rabekovna Xoliqova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola irsiy jarayon fe'llari haqida ma'lumot beradi. Irsiy jarayon fe'llarini Abdulla Qodiriy romanlari asosida ko'rib chiqamiz.

Kalit so‘zlar: fe'l, irsiy jarayon fe'llari.

KIRISH

Fe'l arabcha so‘z bo‘lib, "harakat" degan ma'noni anglatadi.

Fe'l asosiy so‘z turkumlaridan biri bo‘lib, o‘z ma'nosi, grammatik shakllari va sintaktik vazifalari bilan boshqa so‘z turkumlaridan ajralib turadi. Fe'llar harakat, holat, nutq, ko'rish, eshitish, fikrlash va boshqa jarayonlarni anglatadi. Fe'llar qanday jarayonni ifodalashiga ko'ra quydagi ma'noviy guruhlariga bo'linadi:

- a) nutqiy faoliyat fe'llari: gapirdi, so‘zladi, bayon qildi, ming‘irladi, do‘ng‘illadi.
- b) aqliy faoliyat fe'llari : o‘ylamoq, fikrlamoq, tafakkur qilmoq, xayol surmoq, tasavvur qilmoq.
- d) jismoniy faoliyat fe'llari :chizmoq, yozmoq, yemoq, artmoq, bino qilmoq.
- d) holat fe'llari : titramoq, jovdiramoq, xursand bo'lmoq kabi ma'noviy guruhlariga ajralgan.

Akademik litsey darsligida esa fe'llarning quydagi ma'noviy guruhlari farqlangan:

- a) yumush fe'llari : ishladi, mehnat qildi, ter to'kdi,
- b) tafakkur fe'llari : o'yladi, kashf qildi, o'qidi,
- d) sezgi fe'llari : sezdi, his qildi,
- e) ruhiy holat fe'llari : qayg'urdi, iztirob chekdi, xursand bo'ldi,
- f) tabiiy holat fe'llari : eridi, muzladi, yetdi,
- g) ishora fe'llari : imo qildi, labini burdi, ko'zini qisdi,
- h) ko'rish fe'llari : qaradi, ko'rdi, boqdi, termuldi,
- i) nutq fe'llari : gapirdi, so‘zladi, bayon qildi,
- j) jismoniy holat fe'llari : og'ridi, isitma qildi, xastalandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yu.S.Maslov ta'kidlaganidek, fe'l vaqt davomida sodir bo'ladigan belgining, harakatning grammatik ahamiyatini

ifodalaydigan soʻz turkumi boʻlib hisoblanadi. Harakatning grammatik ahamiyatini keng maʼnoda tushunish mumkin. U nafaqat harakat va tom maʼnodagi faoliyatni ifodalaydi, balki holatni va maʼlum bir predmet yoki shaxsning mavjudligini koʻrsatadi.

Feʼlning maʼnoviy guruhlarida yana irsiy jarayon feʼllari ham mavjud. Bunday feʼllarni proff. R.R.Rasulov biologik holat feʼllari deb nomladi. Biz biologik holat feʼllarini irsiy jarayon feʼllari deb atashni lozim topdik. Chunki biologik holat ham jarayon hisoblanadi.

Irsiy jarayon feʼllari keng maʼnodagi tirik, jonli organizmning hayoti, oʻsishi, rivojlanishini kabilar bilan bogʻlanadi. Ular tirik organizmda tabiiy, zaruriy sodir boʻluvchi “biologik” jarayonlarni tildagi (nutqdagi) ifodasi boʻlib keladi. Irsiy jarayon feʼllarining mazmun jihatida aks etuvchi irsiy hodisa – holatlar shaxs, hayvon va oʻsimliklarning xolat belgisi boʻladi. “Biologik” holat feʼllari quyidagilar: keksaymoq, qarimoq, oʻlmoq, suvsamoq, suvsiramoq, chanqamoq, ochiqmoq, yosharmoq, choʻllamoq, ulgʻaymoq, qurimoq (soʻlib oʻsishdan toʻxtamoq), sargʻaymoq (oʻsha maʼnoda), yetilmoq (pishmoq), qizarmoq (oʻsha maʼnoda), boʻrtmoq (koʻkara boshlamoq), koʻkarmoq (oʻsha maʼnoda), pishmoq (yetilmoq), gullamoq (gul ochmoq), chirimoq, koʻklamoq, soʻlinqiramoq, qovjiramoq (qurib bujmaymoq), soʻlmoq (doimiy oʻsib turgan xolatini yoʻqotmoq va suvi qochib qurishga boshlamoq).

Oʻzbek tilining izohli lugʻatida, “irsiyat” va “jarayon” soʻzlariga quyidagicha taʼrif keltirilgan.

“Jarayon” – (arabcha oqim, borish, sodir boʻlish) harakat, voqea – hodisaning borishi, rivoji, oqimi.

“Irsiyat” – tirik organizmlarning jismoniy va ruhiy xususiyatlarini saqlash va nasldan naslga oʻtkazish, oʻziga oʻxshash nasllarni bunyod etish qobiliyati, shunday xususiyat.

Biz Abdulla Qodiriy romanlarida quyidagi irsiy jarayon feʼllari mavjudligini aniqladik: dunyo bilan vidolashmoq, oʻlib bermoq, vafot etmoq, yashay boshladi, koʻkargan, yashar edi, oʻsdi, ulgʻaymoq, qizil tusga kirdi, qizartirgan, suvsamoq, qovjiramoq, chirimoq va hokazo.

Oʻzbek tili izohli lugʻatida irsiy jarayon feʼllari quyidagicha izohlangan. Koʻkarmoq- Oʻt-oʻsimlik yoki barglar bilan qoplanib, koʻk, yashil tusga kirmoq. Giyoh unmagani choʻllar mehnatkashlar qoni baravariga yam-yashil koʻkargan edi. A. Qodiriy. “Mehrobdan chayon”

Oʻlmoq- Hayoti tugamoq, yashashdan toʻxtamoq, qazo qilmoq. Jonkeldi oʻlib turgan ekan, quloq qoqmay, xoʻp, dedi.

A.Qodiriy. "O'tkan kunlar" O'g'rilar teshib, oldingga chiqqanlarida, men nima qilar edim Oh, otajon! Men ajalimdan besh kun burun o'lardim. A.Qodiriy "O'tkan kunlar"

Vafot etmoq- o'lim, ajal o'lim. Solih maxdum otasining vafotida yigirma yoshli talaba edi. A.Qodiriy "Mehrobdan chayon". Vafot etmoq- o'lmoq, olamdan o'tmoq. Dunyoda o'z o'g'lining xasisligiga chidalmagan ona bo'ladimi, holbuki maxdumning onasi- Mohlar oyim o'g'lining bu qadar ixna va siqqlig'iga toqat qilolmay noroziliq yuzasidan Marg'ilondag'I o'g'lining yoniga ko'chib ketib o'sha yerda vafot etdi.

A. Qodiriy "Mehrobdan chayon" Ulg'aymoq- 1 Balog'atga, voyaga yetmoq, katta bo'lmoq. Oftob oyimning haligi shubhasi ulg'aya bordi. A. Qodiriy "O'tkan kunlar" Chirimoq- Tabiiy tasir tufayli parchalanmoq; aynimoq, ishdan chiqmoq, yaroqsiz holga kelmoq. Chinor chirimas, archa qurimas. Maqol.

Tirik- O'lmagan, hali yashab turgan; hayot, barhayot. Menim qanday fotiham bo'lsin, men hali tirikman. A.Qodiriy "Mehrobdan chayon"

O'smoq- Rivojlanib bo'yiga yoki uzunasiga o'zini qo'ymoq, cho'zilmoq, rivojlanmoq. Yosh chog'ida otasi o'lib qattiqchiliqda o'sdi. A. Qodiriy "Mehrobdan chayon".

XULOSA

Bir necha irsiy jarayon fe'llari sinonimik qatorni hosil qiladi. Masalan: o'lmoq, vafot etmoq, o'lib bermoq, dunyo bilan vidolashmoq va hokazo. Bu sinonimlar orasida dunyo bilan vidolashmoq fe'li so'z birikmasi hoida kelgan. Bunday fe'lli birikmalar faqat Abdulla Qodiriy romanlarida uchraydi va adibning so'z qo'llashda naqadar mahoratli ekanini ko'rsatadi.

REFERENCES

1. R.Rasulov . O'zbek tili nazariy grammatikasi muammolari.Toshkent - 2019.
2. Murodova, F. (2021). Adabiyot darslarida kichik epik janrlarni xalqaro tadqiqot talablari asosida o'tish texnologiyasi (8-sinf darsligidagi Sh. Xolmirzayevning "ot egasi" hikoyasi asosida). *Academic research in educational sciences*, 2(4), 683-687.
3. Murodova, F. (2021). ABDULLA QODIRIY ASARLARINI O'RGANISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH. *Scientific progress*, 2(5), 120-125.
4. Murodova, F. J. (2022). EPOS JANRIGA BIR NAZAR. ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ, 5(24), 284-286.

5. Murodova, F. J. (2022). Maktab adabiyot darslarida hikoya janridan foydalanish. *Til va adabiyot ta'limi*, 2(5), 7-8.
6. ШОФКОРОВ, А. М.; МУРОДОВА, Ф. Ж. (2021). МАСТЕРСТВО ОЙБЕКА В ИСПОЛЬЗОВАНИИ СЛОВ. *Экономика и социум*, 12(91), 1169-1173.
7. Shofqorov, A. M., & Murodova, F. J. (2021). So'zning tarkibiy qismlari mavzusini o'qitishda interfaol usullardan foydalanish. *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 1), 1003-1005.
8. Shofqorov, A. M., & Murodova, F. J. (2021). ОУБЕКНИНГ СО 'З ҚО 'ЛЛАШ МАНОРАТИ. *Academic research in educational sciences*, 2(12), 76-80.
9. Komilova, G. T. (2021). NAZARIY TILSHUNOSLIKDA SISTEMA VA STRUKTURA TUSHUNCHALARINING AHAMIYATI. *Scientific progress*, 2(5), 234-239.
10. Musayevich, S. A., & Temirovna, K. G. (2021). Linguoculturology in linguistics features of lingvokulturemas in the creativity of rauf parfi. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 39-42.
11. Komilova, G. (2021). ANTONIM SO'ZLAR VOSITASIDA QADRIYAT VA BAHONING IFODALANISHI. *Academic research in educational sciences*, 2(3), 4-12.
12. Temirovna, K. G. (2021). TIL VA LINGVOKULTUROLOGIYA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 527-535.
13. Komilova, G. T. (2021). LINGVOKULTUROLOGIYA YANGI SOHA SIFATIDA. *Экономика и социум*, 12(91), 155-159.
14. Muxtarova, S., & Umaraliyev, H. (2022). Pedagogik texnologiya–barkamol insonni shakllantirish faoliyati. *Involta Scientific Journal*, 1(7), 222-226.
15. Muxtarova, S. M. (2022). O'quvchilarning yozma nutqini o'stirishda yozma ishlarning ahamiyati. *Academic research in educational sciences*, 3(5), 1167-1175.
16. Muxtarova, S., & O'G'Li, H. U. A. (2022). Til ta'limida o'quvchilarning matn yaratish ko'nikmasini o'stirish. *Science and innovation*, 1(B3), 533-538.

